

uestiuit. Quid multa. non mortale aliquē sed pro
prie fortune benignū eē diceres simi. Ergo quod
Silius possidebat oīum quasi cōe patrimoniu erat.
P cui salute et incrementis tui aggentia ciuitas tua
et vicine regiones uotis excubabant. Collocato hūc
p̄te arcis inexorabilib; claustris obsecratas. Nōne p̄
stantiore aliquanto existēs illā ip̄sam q̄ hanc
custoditam.

Valeŕij Maximi liber quartus explicat incip. v.

Capla quinti libri.

De humanitate aut clementia.

De gratis. De ingratis. De pietate g^a p̄tes.

De pietate erga fr̄es. De pietate g^a p̄iam.

De parentum amore et indulgētia i liberos.

De seueritate parētū i filios.

De parētum aduŕsus suspectos liberos moderatōe.

De parētib; qui obitum filioꝝ facti aīo tulerūt.

Incipit de humanitate aut clementia caplm̄ p̄mū.

Liberalitati, qual aptiores comites q̄ hy
manitatē et clementiā dederi. quoniam
am idem genus laudis expetit. q̄z
p̄ma inopia. proxiā occupatione. re
tio. anticipata fortuna p̄statuz. Cumq;
nescias quā maxie probes. et tñ qm̄
datio peiurere uidetur. cui nom̄ ex ip̄o numine q̄
siti ē. Ante oīa aut̄ humanissima et clementissimā
senatus acta referā. Qui cū cartaginēsiū legati
ad captios redimēdos in urbem uenissent. protin̄
in nūllā pecunia accepta. reddidit. suueneritūo

Publii Valerii Maximi doctissimi ac sanctissimi memorabilium ad Tiberium Celsae
liber primus incipit.

LIBRIS ROMAE EXTERARUM

quae gentium facta simul ac dicta memoratu digna
quae apud alios latius diffusae sunt. ut
breuitate cognosci possint ab illustribus electis
auctoribus deligere stilium ut doctrinam suam
uolentibus longe inquisitionis labor absit. Nam
michi cuncta complectendi cupido inest.

Quis est omnis cui getta modico uoluntaria uis ophenderet aut
copul mentali domestice peccatorumque ystorie feruam felici iustorum
codicem uel attentiore cura ut plurimum tractanda se
De igitur huic cepto penes quem haurit deorumque aseruius maxime
gratum esse uoluit certissima salutem patere. Celsae uocem. Cui ce
pudentiam maxime de quibus dicitur sum benignissime fouentem ut
uexillime iudicantem. Nam si perita exortet a ioue optimo in
moep bene orti sunt. Si excellentissimae uirtutis aliquo principia tan
mea punita eo iustitiae ad fauorem tuum decurrit. quo cetera diuinita
opinionem colligit. tua pnta fide patno. autemque sideri par uidetur.
Quorum eximio fulgore multas certitudinis uirtute claritatis accel
sit. Reliquos eius deos accepim. Celsae dedimus. Et qui tantum a
culta deorum potere ratio est. de conditione et summatim dixeram.

*Immo et ubi
non prius
distantes
peritae
et non
et prius
de quibus*

*Itaque
et non
et non
et non*

Maxime statim solempnesque ceremonias pontificum scilicet bissextidarum
reuerentia auctoritate auctoritate obseruatione apud omnes ueneratione
liberi portentorum depulsi. et ueteris disciplina explicari uoluerunt.

Perisio et instituto uehementer opera datur. cuius aliquid comedere est pntis
exposcendum uoto. cui soluedu gratulatio. cui inuenerunt exilium uolentibus
impitito euz solempni ritu pagendus sacrificio. quo et ostentat ac fulgura
denuntiationes procurantur.

*Et ubi
et non
et non*

nam autem studium antiquum non solum uiuande sed et amplificande religionis
fuit. ut florentissima tua et opulentissima ciuitate. deces principum filij senas
uolito singulis et uicem ipsius percipere sacrorum discipline gratia tradere.

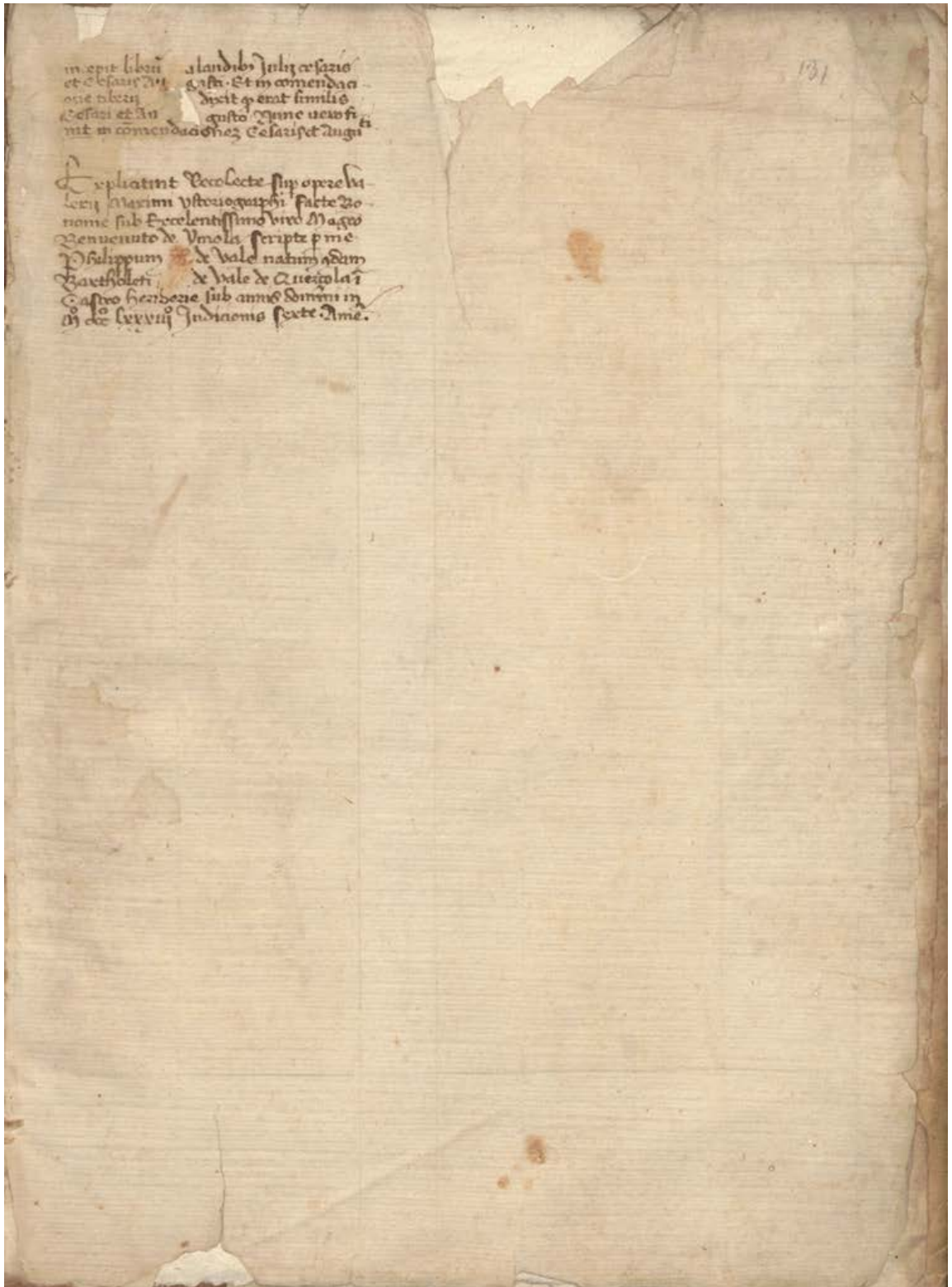
*In hoc primo capite
de religione et eius
et non
et non
et non*

*Senas decem
et non
et non
et non*

184. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 105. Inf. (f. 4r)

185b. Milano, Biblioteca Ambrosiana, I. 242. Inf. (f. 131r)
sottoscrizione di Filippo di Bartoletto di Valle della Querciola

Valerij maximi viri clarissimi factorum dictorum ue
memorabilium Romanorum ac gentium exterarum
maximi libri prologus Felicius Incipit 1910

Vrbis Rome. Exterarumq; ge-
tium facta simul ac dicta me-
morata digna. Que ad alto-
lati diffusisq; ut breuiter
cogsci possint. Ab illustribus electis
auctoribus de hęc constituit. Et
dum etiam sermone uolentibus
legis igitur labor abfit. **U**terq; in cuncta co-
plectendi cupido incessit. Quis ei ois cui gesta
medico uoluminū nūc cōp̄bēderit. Aut q̄
compos metis. domesticę peregrine q; ystare
seriem. felici superiorit̄. lilo. condita. Vel aten-
tiaz cura. ul' p̄stantioz facidia traditurū se
sperauerit. **T**e igit hunc cepto. penes que
hoium deozq; cōsensu. maris atq; ceterę regimē
eē uoluit. Certissima salus patrię. Cesar uo-
co. Cui celestis p̄uidētia. uirtutes de q̄b dictauit
sum benignissime fouētū. uirtū seruerissime uin-
dicant. Nam si p̄uis ozatorē ab Ioue optimo
maximo bñ orij st. Et si excellentissimi uater
a numine aliq; principia sua t̄. haxerūt. Cęn-
paritas eo iusti ad fauore tui dānterit. Quo ce-
tera diuinitas op̄ione coligit. Tui p̄senti fide
patno auitoz sydezi par uidetur. Quoz cri-
mio fulgare mltū cerimonis mis iclute da-
ricatis accessit. Deos ei reliquos accepimus.
cesares dedimus. Et quoziam m̄itum a
ciltu deoz petere i animo est. de condicione
eius sumatim diseram.

De Religione. Capitu- lum p.

Maxima statur. solēnesq; cerimonias. re-
Pontificū scientia. bñ gerēda. rex aucto-
Augurū obseruatione. Apolinis p̄dicatione.
datum libas portētoz derulsi. Etrusca disapi-
na exp̄haz uoluerit. **C**onstitit etiā istantio re-
bus diuinis opera datur. Cum aliqd comēdā u
p̄catione. Cū exp̄scēdum uoto. Cūm solūendū
gratulatione. Cum igrēdū uel exis l' festibus.

Impartito ai sole in ritu pagadi sacficio. Quo
etiam ostētoz ac fulgurum denunciations
p̄curatur.

Tantum autē studij anags. nō solum fūde-
sē etiā amplifiade religionis. sūt. Et flo-
rentissima tūm opulētissima ciuitate. de
com p̄napū filij. senat' s. Singulis etru-
p̄lis. Perapiende sacoz discipline graca
traderentur.

Ceteri q; quā r̄iore greco uenerari istitue-
runt. Sacerdote auelia. cui id op̄du nodū
auitatis accepit nōme. Calithariam peteret.
vel ut alij dicunt Caliphēna. De deę uetustis
ritib perita dēsser antistes. Cui cū i urte pul-
cerimum tēplū haberēt. Gracho nuctu mo-
niti sibilinis libas. Et uetustissimā cerere
placarent. Nazimam. quā sacra ei ide or-
ta credebāt. q̄ndeci uiros ad eā p̄pitādā mi-
serunt.

Ltem Marti deum sepe numero ip̄tatoz
nostri. compotes uictoriaz. Suscepta uo-
ta. pessimonthē solueunt.

Mstellus u p̄tifer max. Postumiū offez.
eumde q; flāminē martiale. ad bellū
gerēdū aq; am petere. Ne a sacis discēdāt
mlta uiderit urbe egredi passus n est. Re-
ligioniq; sumū ip̄uū cēssit. Quo tuto se po-
stumiū martio certamini comissuz nō
uidebatur. Cerimonis martis desertis.

Laudabile duodeci festū religiosū obsequim.
Zaudabilē quoz q; uigiti i consimili re obe-
dientia. A tepezio ei grache ad collegiū auguz
litteris ex p̄mna missis. Quib; significabat se
cū libas ad sacra p̄li p̄nctes legerat. Niadue-
tisse uitio tabernaculum captū comitūz cōsu-
laribus q; ipe fecisset. Eaq; re ab augurib; ad se-
natum relata. Iussu ei s. figulus e gallia. S-
nasyca e corfyca romā rediezt. Et se cōsu-
lati abdicauerunt.

Consimili ratione p. celyus. c. cornelius
cethegus. q; b. claudius. propt̄ exta paz
ariose admota deoz i mētalū. Vazys p̄tib
bellisq; diuisis. flāminio abire uisū st. coactoz q;
Salpicio. it̄ sacrificandū e capite aper. p̄

Alapsus eidē sacerdotū abstulit. Occentisq;
sezas auditus Fabio max dictaturā. S. flāmi-
nio magistē. ium egū deponēdū cum p̄bit.

Auēndū. Q. polyanio p̄tisia max. ugo
uestalis q; quada nocte paz diligētis etoz
ni ignis custos fuis. digna uisa ē que flagro
amoueretur.

Mexime u emylia uignis disapula exticto
igne. Autum ab oī respensione. ueste ni
mēn p̄stitit. Qua aduante cum carbasum que

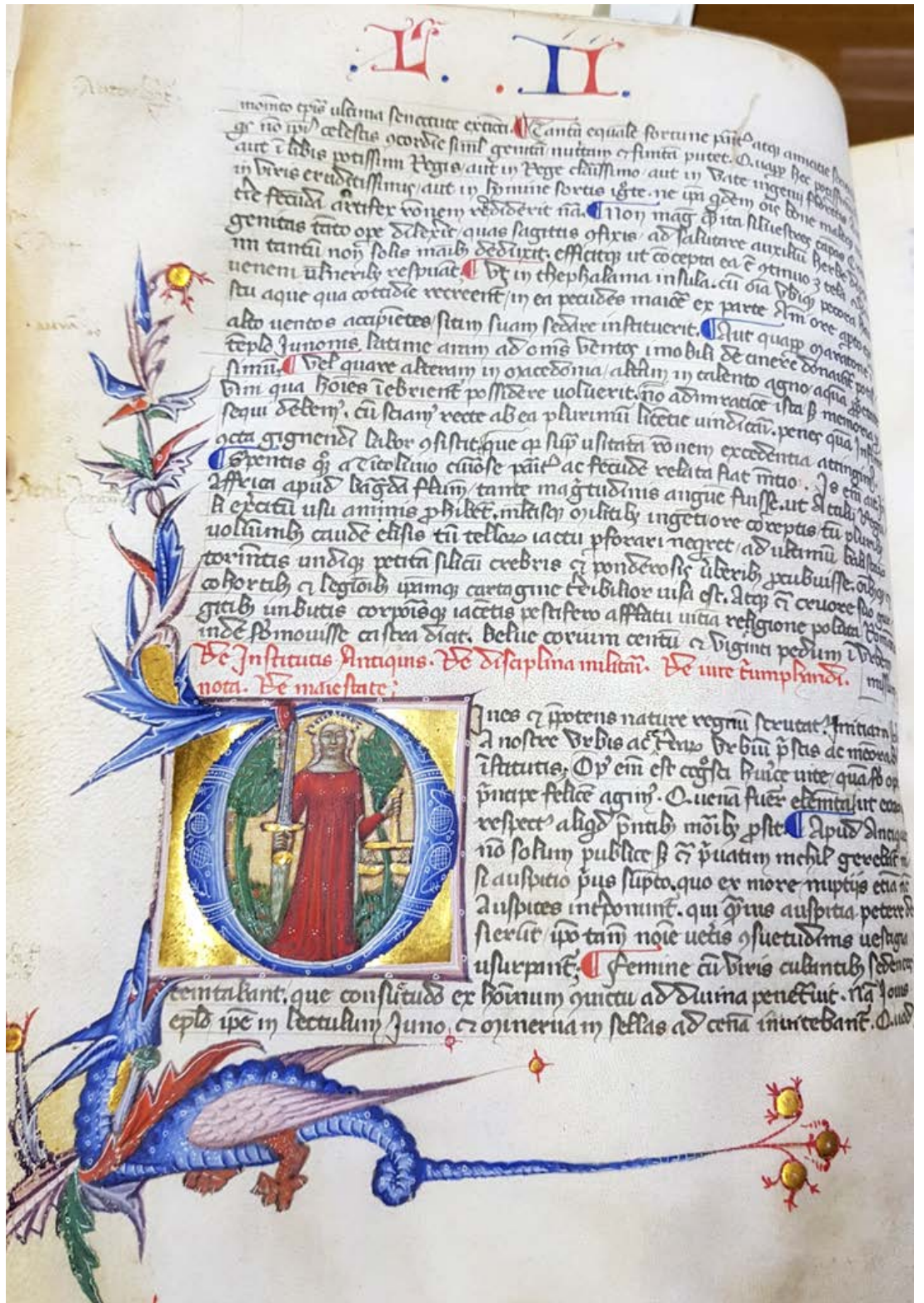
187. Modena, Biblioteca e Archivio Capitolare, O. II. 6 (f. 1r)

188a. Modena, Biblioteca Estense, lat. 312 (α. W. 4. 11), f. 1r

188b. Modena, Biblioteca Estense, lat. 312 (a. W. 4. 11), f. 9v

72

cum ei nihil minus que post morte uera; his darent a filiis
pacis pacti ut eorum patris infectore epistuz gentis sue ty
ranuz occiderent. nec uili soluz igne facinus estis h; et
strenuo ac forti exitu claruistis. hisde ei maibus pacis
ultrione episti poena genitoribus nutrimeta uobis glorio
sa fata pepistis. Itaq; tumul et nuc inuitis qz parentuz
senectutez tueri q uestra expectare sacius esse duxistis.
Notiora sunt fruz paria cleobis et bithon phinomus
et anaphal. Illi qd ad sacra iunonis pagenda matre uerent
hi qd patre et matre humeris p mediol ignes portarut. h;
neutrul pro spu parentuz exorare propositu fuit. Nec
ero regna detrecto laude aut ethnei montis gloriā immo
denū obsequia pp ignorantiā pietat. nonne lumen admo
neo. Sicut scis libenter pietatis testimoniu reddo. Varo
cui totus reg sui irubus in eoz regionibus sibi imperi
facient parlati cedentes ad ultimas iam solitudines per
uenerunt. Interrogati deniq ab eo per legatos fit qd fugiedi
sine. Aut qd inicu pugnandi feru essent responderunt
sa nec irides ullas nec agros cultos pro quibus dimica
rent hie. Ceteru cu ad pacetu suoz manimenta ue
nissent scitu quomodou scite preliari solezet. Quo
quide uuo tam pio deo imanis et barbara gens ab ai
se feruitus discrimine redemit. prima igitur et op
tima rex nā pietatis e magna que nullo notis ministerio
ullo usu hant indiges ppijs actantis iribus. carita
te pacetu. liberos pectoribus infundit. Quid ego
doctrina p pient ut poliora siluet nō ut meliora fiat
ingenu. Qu quide solida uirtus nascit magis qd fingit
Quis cui palustribus uagos et siluaz latebris cora sua
tegentes immuduq; ferax lamatu pecudū inuictos sic
claro respondere docuit. Illa nimz que et cress filiu
loquedi usu defectu ad ptegendam piuz incoluntate
ministerio uocis instruxit. Captus cui a cress sardibus
ai m; e mō piaz ignarus mri in eade eius conatato
impetu ferret. uelut oblit. quid sibi nascenti fortuna

quaz ipse paitatus quonaz modo occidisset ut audiuit fortissime pu
gnantes iterasse capiti reposuit. numina quibz sacrificabat testatus
maiores se ex uirtute filij uoluptates q̄ ex mote amaritudiez sentire.
Alius remouisset hostiaz abieciisset altaria. lacrimis displa tura dis
icallit. Xenophonis corpus pia religioe imobile stetit. ⁊ auius igilio
prudētie stabilis mansit. ac dolou succūbē ipā clade q̄nūtiata erat tristius
NE Anaxagoras q̄dē sup̄midus est. audita nāq; morte duxit.
filij nichil michi igt̄ i expectatu aut nouū nūtiag. Ego eū illū ex
me natū scēbz esse mortales. has uoces uelutissimū p̄ceptū ibuta
uirtutū mittit. qual si quis efficiat auriū recepit nō ignorabit ita
liberos esse procreandos ut memineat his a rez natura ⁊ accipiēdi
spūs ⁊ reddēdi eodēz momēto ip̄is leges idia. atq; ut mori neminē
solere qui nō iuxerit. ita ne uiuē aliquē posse q̄ nō sit morturus.

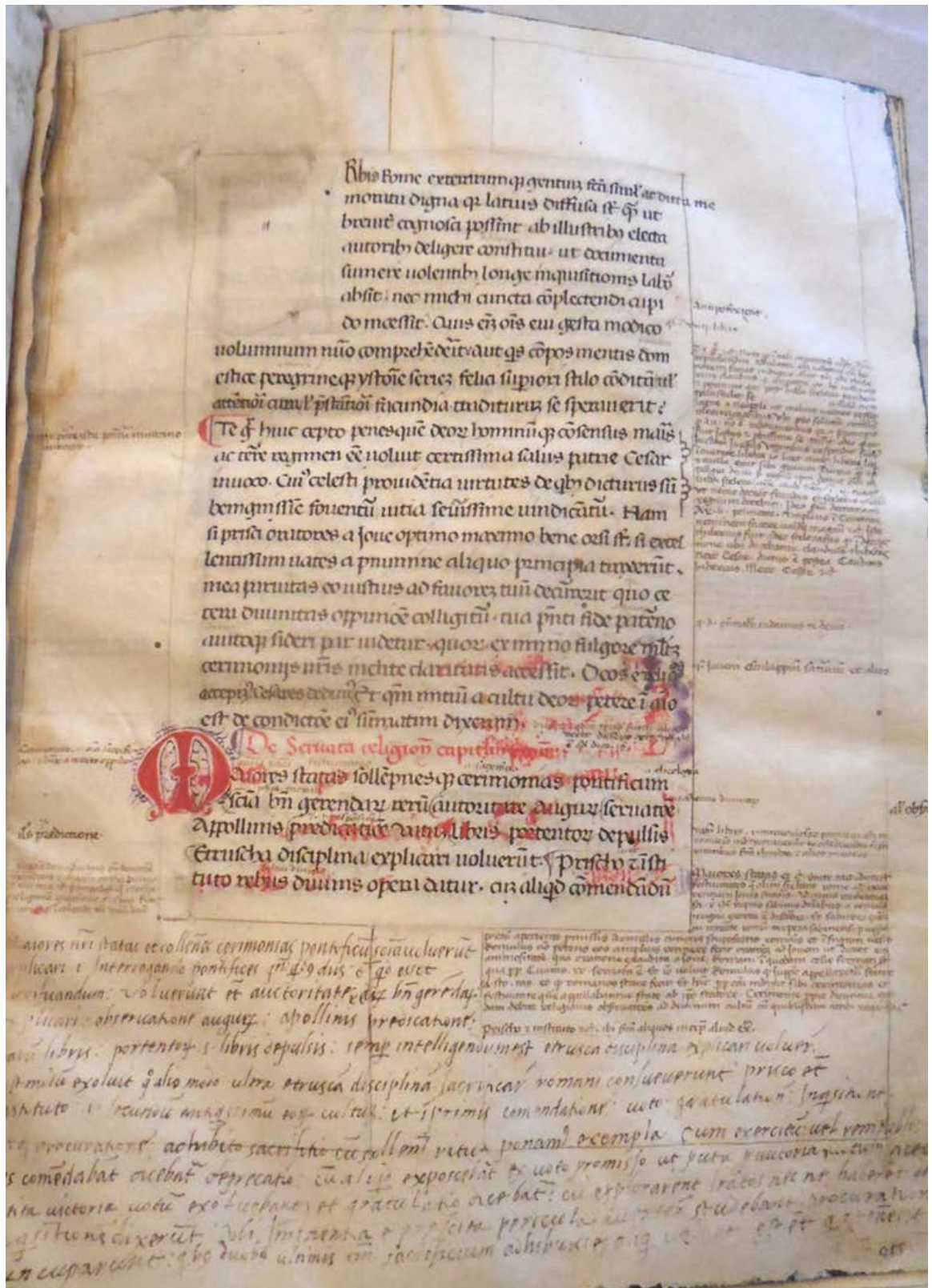
*Capitula libri sexti. De pudicia. Libere dicta aut
facta. De Seueritate. Grauius dicta aut facta. De
Justicia. De fide publica. De fide vxorū erga
uirōs suos. De fide seruorū erga dominos suos. De
mutatioe morū aut fortune. De pudicia. 1.*

Nec ex uiroꝝ parit ac feminaz papu
um fundamētuz pudicia iuocet. Tu
eiz p̄sca religioe ḡsecratos ueste focos in
colis. Tu capitoline Junonis puluina
bus i cubas. Tu palaty columen augu
stos penates sanctissimū q̄ uilic genia
lez chorū assidua statioe celebras. Tuo
p̄sidio puerilēz etatis insignia munita
sūt. Tui numinis respectu sincerūz ⁊
iuuētēz flos p̄manet. Te custode matronalis stola cēsetur. Adz
igt̄ et cognosce q̄ fieri ipā uoluisti.

Obx romane pudiciae Lucretia au uirilis auius maligno erro
re fortune muliebre corpus sortitus est a Sexto Tarquino regis
supbi filio p uiz stuprū pati carctā cū grauissimūz ūbis iuriāz
suarū i cōualio necessariorū deplorasset fecit se qd̄ ueste tectum

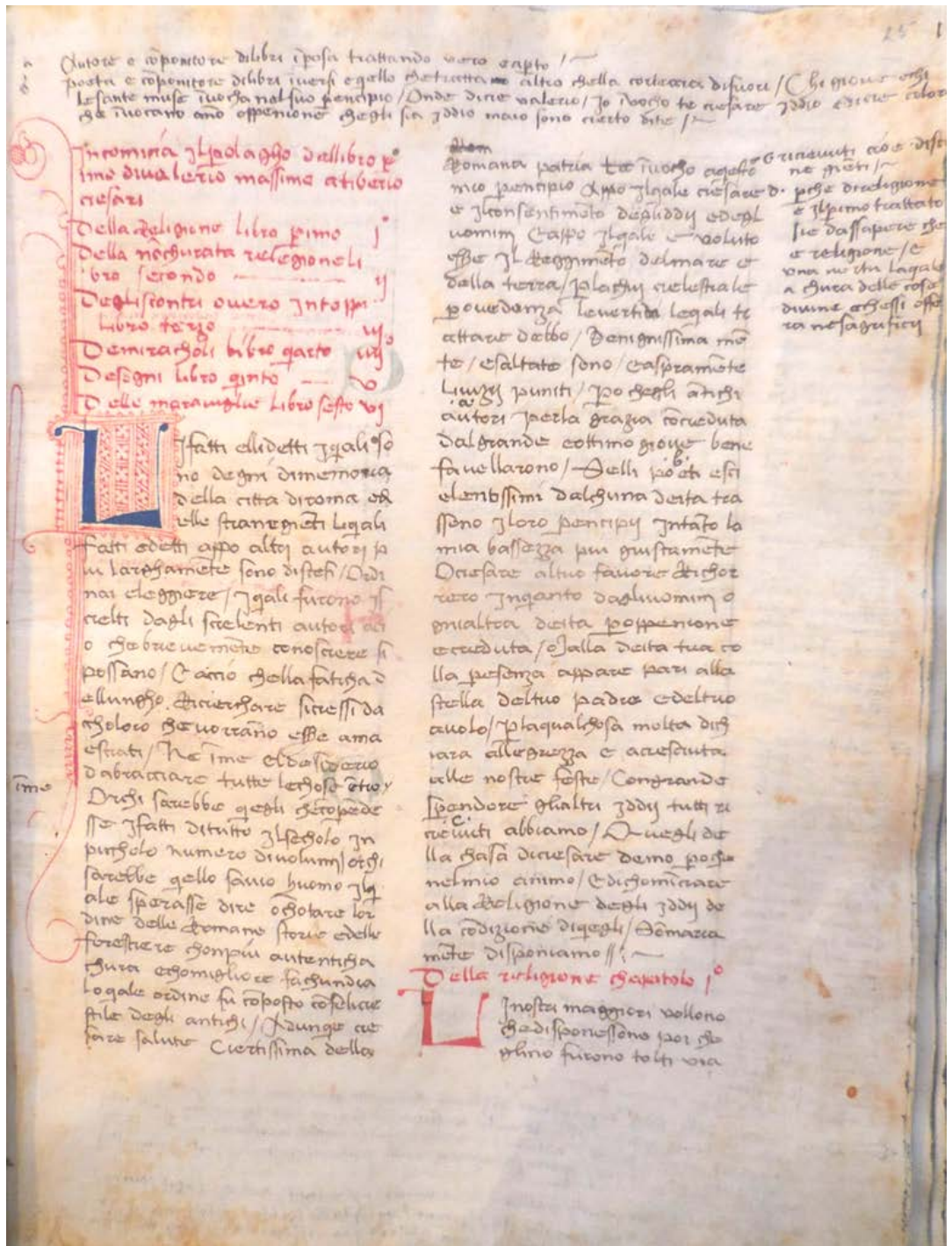
190. Modena, Biblioteca Estense, Campori 1474 (app.) (γ. P. 2. 2), f. 45r

191. Montecassino, Biblioteca dell'Abbazia, Casin. 407 (f. 1r)

192a. Montecassino, Biblioteca dell'Abbazia, Casin. 671 (pag. 25r)

mano di Nero di Filippo del Nero

nto ptozo glgale amo Gelo q
ronostreffe pphaluoio lamoglu
pneuna forza pote esse costut
ta *Di tubellino edisia somig*

Quediramo ditubellino cal
ta come affematamete
pfitore ogni scelloso cre
ito infino attanto che gli con
fonde defuor ben nella cocte
de aento huomim intanto f
aiozeuole dificse de appura
lano alcuno luogo alle gu
ste edritte sentenzie delo
mofo popolo / Incoza i quella
giltione noduode luogo di sua
volenta la religione defanato
y alla galunia del domadot
oro nella uolenta del popo
Duna dona dimilano edis

Hilano fu rapta lama
Euagita duna donna
infimile bugia nelle
mpo medesimo digetto siegno
della repubira in questo modo
fura leuna di puo fubbia noc
duoti nominata cotrada ouero
deffice nome popio difemina p
ita esse uedea gefalfamete fos
se pita i fuoco intercepto de
ben suoi nona parte massono a
ly edella nona uedo testimon
e gale ficouencia al fauore de
lla coguagione augusta d
inseare la uenisse meno gale
formegge inispugnica bile dii

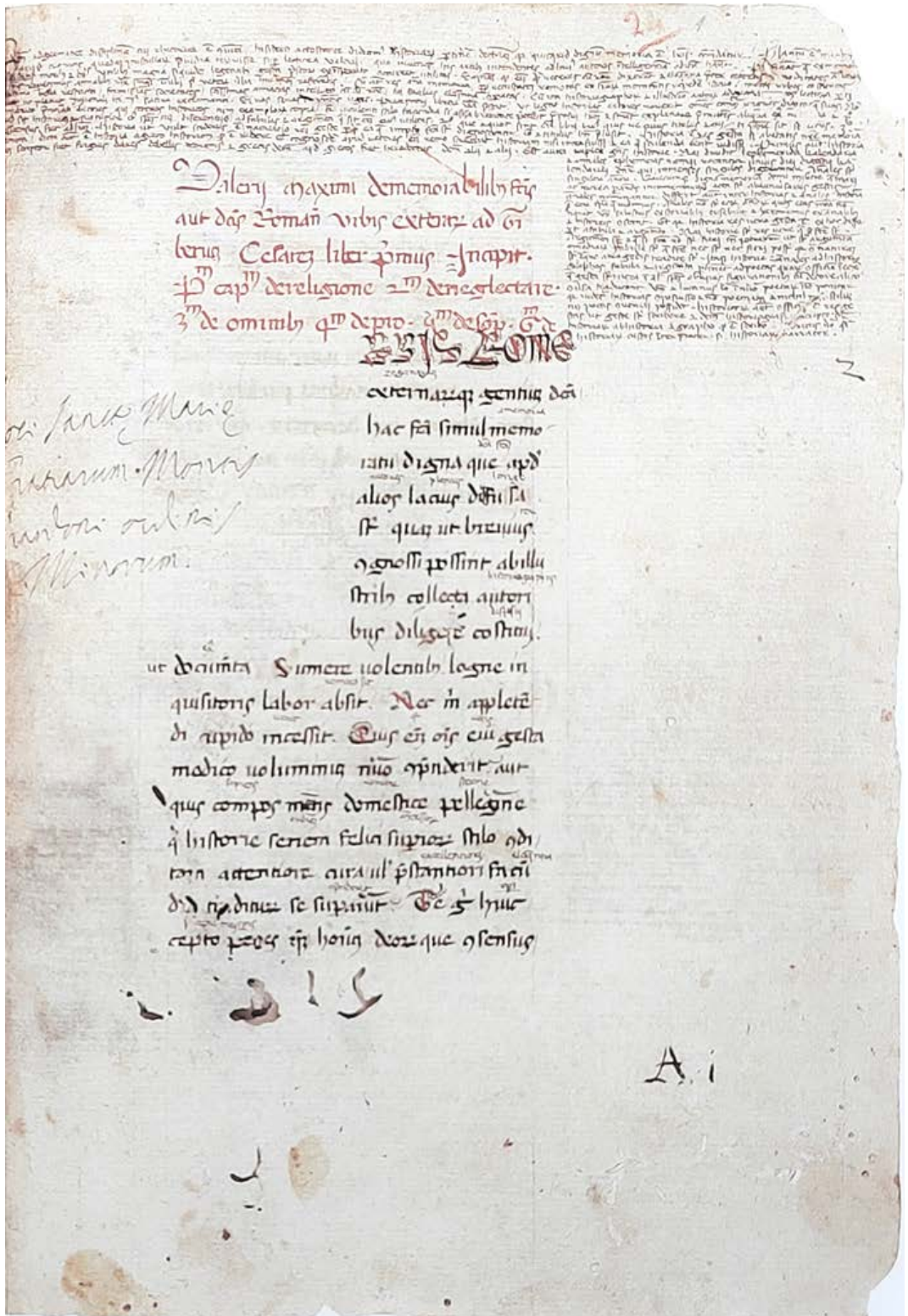
usare partissi costu frustata d
el suo falso popommo *Dunbaco*
oro edisia somig

Questo medesimo rambark
ro placuente similitudi
ne desiderando glegno
Dirapo docia singomest fosse
auate glgale amaro antono
firromera manifesto auengna
addio gurgasi fosse dituto bon
ente elloro citadi edigente
ranpo fornito plauito guffe
uedea / dal poi sopastando a
llogio odigusto tormeto agi
usto tormeto fu costuto disse
dato //

*Di fine libro diuale
rio massimo sculto p me
nero di filippo del nero
ero puoto edi iij° didicetur
1447 jadio genzia amo*

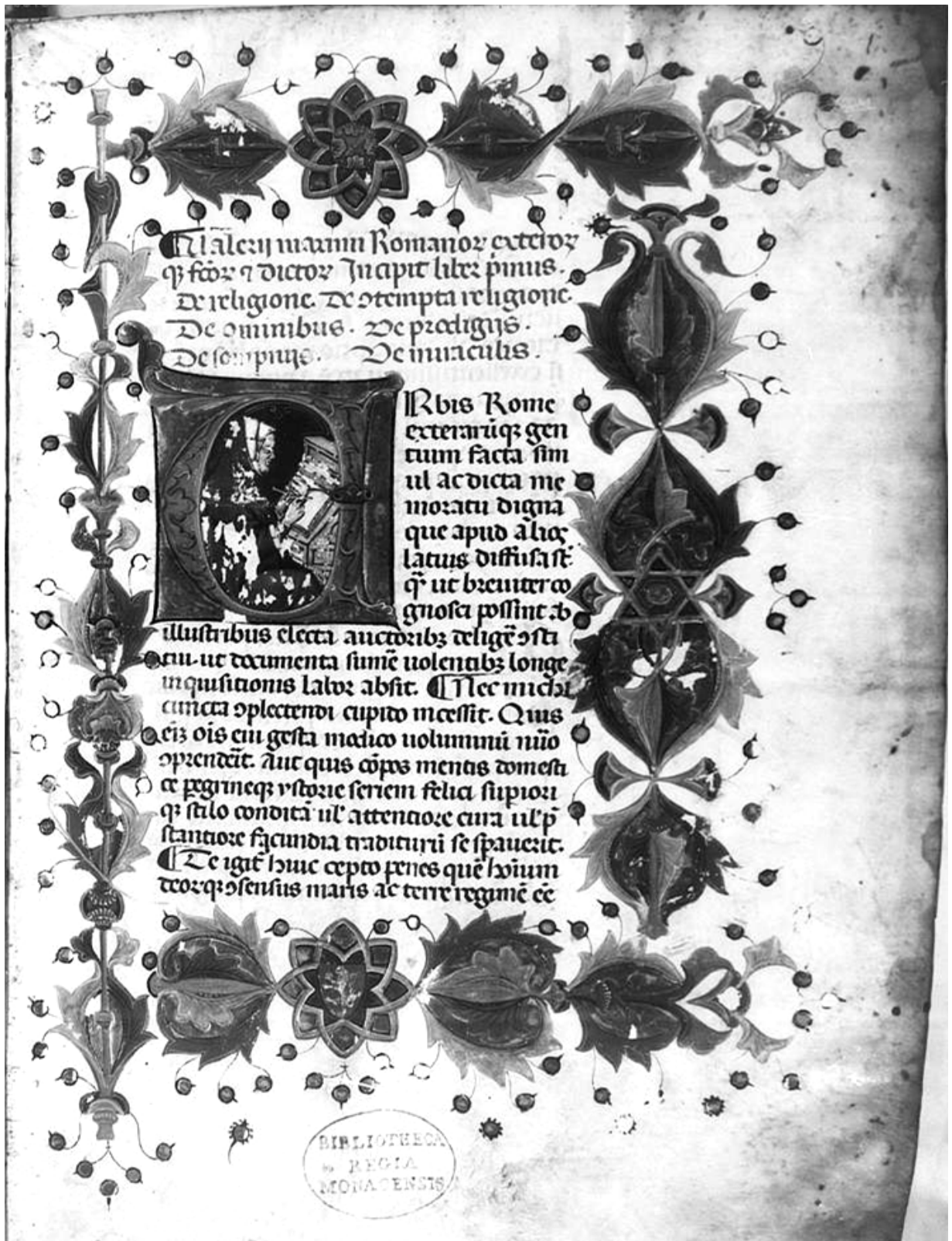
192b. Montecassino, Biblioteca dell'Abbazia, Casin. 671 (pag. 333r)
sottoscrizione di Nero di Filippo del Nero

193. Monteprandone, Museo civico (olim Biblioteca di San Giacomo del convento di Santa Maria delle Grazie), 24 (f. 1r)

De Valerij maximi Romanorū extiorū
q̄ f̄ōrū q̄ dīctorū In apit libeꝝ p̄mus.
De religione. De otēpta religione.
De omnibus. De p̄digijs.
De sompnijs. De miraculis.

Rebis Rome
exterariūq̄ gen
tium facta sim
ul ac dicta me
moratu digna
que apud aliq̄
latus diffusast̄
q̄ ut breuiter co
gnosci possint. b

illustribus electa auctoꝝ reliḡō sta
tū ut documenta sumē uolentibz longe
inquisitionis labor absit. Nec michi
cuncta oꝝlectendi cupido incessit. Quis
eis ois eū gesta medico uoluminū nūo
oprendat. Aut quis cōp̄s mentis domesti
ce p̄gineq̄ v̄storie seriem felici sup̄iori
q̄ stilo conditā ul' attentiore cura ul' p̄
stantiore s̄cundia traditurū se sp̄auerit.
De igit̄ hūc cepto penes que hōium
teozq̄ osensus maris ac terre regimē eē

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS

194a. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 248 (f. 1r)

na stabilibz iuxta radicibz cōsistūt. s; i
certissimo flatu fortune huc atq; illuc
acta quos subline extulerūt impuiso
recessu destitutos in pfundo cladui un
sabri inergūt. Ita neq; extiman neq;
dia debent bona q̄ inflictoꝝ maloz a
manuone destituti sui duplicent.
Valerij maximi Romanoz extoz q;
fcoꝝ rictoz. explicit liber sextus. Inci
pit septimus. De felicitate. ca.
Sapient dicta aut fca. ca.
Vassie dicta aut fca. ca. Stratage
mata. ca. De repullis. ca.
De necessitate. ca. De testamētis que
rescissa st. aut q̄ rata manserūt cum
cās b̄ient cur rescindi possent. ca.
Qui adūsus opiones bonūz h̄ides ha
buerūt. ca.

De felicitate. ca.
Solubilis fortune cō
plura exempla retu
limus cōstantis pro
pice ad modū pauca
narrari possit. Quo
patet tam aduersas
res cupido aīo infli
gere secundas parco

Valerij maximi factorum & dic-
torum memorabilium. Liber pri-
mus incipit feliciter. Prologus.

His romae sex septuaginta ge-
nerum facta simul & die ta-
memoratu digna, que apud
alios lacus distula sunt, q
ut breviter cognosci possint,
ab illustribus electa auctoribus deligere
constitui. Ut documenta sumere volenti-
bus longe inquisitionis labor absit. Nec
michi cuncta complectendi cupido in-
esset. Quis enim omnis eui gesta, modi-
co voluminum numero comprehende-
rit, aut quis compos mentis domesticis
peregrineq; historie seriem felici supe-
riori stilo conditam, uel attentiore cura
uel prestanciori facundia, se traditurum
sperauerit. Te igitur huic cepto, penceo
quem deorum, hominumq; consensus, ma-
ris ac terre regimen esse uoluit, Certissi-
ma salus patri. Cesar inuoco. Cuius ce-
lesti providentia, uirtutes de quibus dic-
turus sum, benignissime fouentur, uita
seuerissime uindictantur. Nam si presci-
oratores, a ioue optimo maximo bene or-
si sunt, si excellentissimi uates, a numine
aliquo, principia traxerunt, mea paruitas
eo ustrus, ad fauorem tuum decurrunt,
quo cetera diuinitas opinione colligitur,
tua fide presenti, paterno, auctoq; sydar,
par uidetur. O uorum eximio fulgo-
re, multum ceremonijs nostris, in chre-
alacritatis accessit. Reliquos enim deos
accepimus, cesares dedimus. Et quonia
micium, a cultu deorum petere, in ani-
mo est, de condicione eius, summam
dilectam. Rubrice libri primi.

De religione primum capitulum.

De neglecta religione secundum capitulum.

De simulata religione tertium capitulum.

De auspicijs quartum capitulum.

De hominibus quintum capitulum.

De prodigijs sextum capitulum.

De sompnijs septimum capitulum.

De miraculis octauum capitulum.

De religione capitulum primum.

Auores nostri, statutas, solempnes
ceremonias pontificum, sci-
entia bene gerendarum rerum, auctor-
itate augurum, obseruatione apollinis,
predicatione uatum, libris portentorum
depulsis, etrusca disciplina explari uo-
luerunt.

Pulco enim instituto rebus diuinis
opera datur, cum aliquid commendari
dum est, precatione, cum exoscendum uo-
to, cum soluendum gratias agendo, cum in-
quirendum uel exto, uel fortibus, an par-
tito, cum solempni ritu peragendum sa-
crificio, quo etiam ostentorum, ac fulg-
urum, denunciations, proceduntur.

Tantum autem studium, antiquo non
solum seruande, sed etiam amplifican-
de religionis fuit. Ut florentissima, et
e opulentissima ciuitate, decem princi-
palijs, senatus consulto, singulis etrusce
populis, percipiende, factorum disciplin-
e, gratia traderentur.

Ceteriq; quom more greco uenerari
instituerant, sacerdotem ab aueha, cu-
id oppidum mundum ciuitatis accepisse
nomen, calcitrariam petere, uel ut a-
lij dicunt, caliphenam, ne de uetustis
ritibus perita, deesset antistes. Cuius
cum in urbe pulcherrimum templum ha-
berent, greco ritu moniti, libillinis libro,
ut uetustissimam cererem placarent, heri-
nam, quoniam sacra eius inde orta cre-
debant, xv. uiros ad eam propiciandam
miserunt.

Item matri deum, sepe numero impe-
ratores nostri, compotes uictoriarum,
suscepta uota pessimumtem profecti sol-

Statas. i. solemitates
festiuas. q. hodie de-
cuntur stationes. q.
melius e. Statutas

No. quatuor mos deo
ponitimi colebat. aut
dronib; re pu. comen-
dado. aut. rei pu.
salute aliquid uoue-
bant. aut q. terant
fca copotes uoti deo gra-
tias agebant. aut
cu aliquid arduum
esset agendi, id sac-
ficijs et fortib; iquir-
rendo / p. cabantur.

ceres.

Aueha ciuitas fuit
antiq. cui ad huc
uestigia p. Saler-
num apparent.

ciuitas fuit calabese.

Mat. deo; fuit uro
Saturni deo cybele.
i. ad loci illum.
populismantem

Quod si forte extorazq; gentium facta simul ad dicta memorata digna que apud alios locos assisa sunt. q;
licenter ne cognoscant possint ab illustribus electa Auctoribus religioe consistit ut documenta sumere
uolentibus longe inquisitionis labor absit. Nec mihi amara complectendi cupido massit. Et
cui omnis eui gesta medicis uoluntatis numero comprehendere. Aut quis opus mentali temeritate
proprieq; uideat fieri. Sola supior silo adita ut a ceterisq; cura ut pstantiori fiducia uadit. Et
sperant. De igitur huic opo penitus homini deozq; consensu mansit ac reze regim esse uoluit
actissima salu pte ceta suoco. Cuius elasti prudentia uirtus de quibus dicitur sim benignissime fuerant. Vna
Sacerdotum uindicta. Nam si pnti oratio a soue opinio max bene orsi sunt. Si excellentissimi uates
a numm aliquo pnapia noxerunt. Atq; punitas eo iustus ad fauorem eius deciderit. quo cetera omnia
opinio colligitur. tua pnti fide pntio auicoq; fidei pnti uidetur. Quorum eximio fulgore multum
cerimonis inis inclite. Laicitas accessit. Aliquos enim deos acceptus celares redimus. Et
quidam suocis a cultu deozq; pccat in animo est et p dicitur. eius summam dixeram.

Maiores nostri sacra solemnemq; cerimonias pnotiamq; oia bn rez gerendazq; ante Augustus
obseruacione. Apollinis predicatione uatuz libris pntentoz depulsio ceterisq; disciplina expli
cacione cum uoluerunt. Priso etiam iustitio rebus diuini opa datur. cum aliquid emendandum est. p
tato cum solemnibus ritu p agendum sacrificio quo etiam ostentoz ac fulgure uirtutibus pcurantur.

Tanq; autem studiu antiquis non solum seruande sed etiam amplificande religionis fuit. Et Flo
renissima cum et opalencissima ciui. Acam pnapu sili Senat. asido singlis ceterisq; ppolis
pnapide sacoz disciplina gra tradiderunt. Ceteris quoq; quam more greco ueraz instituit
sacerdotum Andra cu id opidum non cum accepisti nomen calaritanam reuerent ut ut alij dicunt. cali
phorum ne deo uentis uibus pnta uellet anstio. Cuius cum pulcherrimum templum haberent
greco ritu monis Sibillinis libris ne uentissimam ceteris placere etiam quoniam saca eius
inde orza credebant quidecum uroz ad eam propinandum miserunt. Item mar' deu sep
numero nobis compites uictoriarum Imperatores uia suscepra pssimunt. et p
duorunt.

Metellus uero pntifex max. postimum asidon Flammem marcialem ad bellum gerende
Affricam pntem ne a sacris discordet milita dicta greca passus non est. religioniq; sum
mum Inpnum esse que curo se postumus uicis co-tanq; qmssimum non uidebat
cerimonis uatuz deser-tis.

Laudabile duodecim factum obsequium religiosum Laudabilior quatuor et uiginti in
consili re' eleclencia. A Tibero enim greco ad collegium Auguste lectis ex pounaa
nossis quibus significabit se cum libris ad sacra populi pntentis legere animaduertisse
uero tabernaculum caprum amens consulatibus que ipse fecisset. Eare ab augustibus ad Senatuz uicem
iussu eius ganyo fignis gallia cepio natica et cetera Roma redierunt. Et q; silatu abdicauerunt.

Quod simili ratione. p. alij. q; conidius Cethegus pntius claudius propter oia pte curiose
ad aucta uroz Immozialum uatuz tempibus. bellisq; diuersis Flammine abis. Iussi sunt
abacti q; etiam. At Sulpicio inter sacrificandum capite apex prolapsus eidem sacrodo
tium abstulit.

Occentisq; sacris audiat fabio maximo diuinauram Cayo Flammine magistratus equituz ceo
nendi causam pntit. Adiciendum hinc qd. p. Licinio pntifia maximo uitalis q; quatuor
nocti pazuz diligens etiam ignis custos fuisse digna uita est. que flagro ammouerunt. Maxim
uero uiginti emilie disciplinam extincto igne pnti ab omni reprehensione recte num pntit
qua adorante cum carbasum quem optimum habebat foculo imposuisset subito ignis
emittit.

Don miso igitur si pte co Imprio augendo custodiendoq; pntiaz eoz Indulgentia deoz sp
decurbit. y tam scrupulosa cura puula quoq; momentum religionis ceteraz uidentur qua
huic remotos ab exactissimo cultu cerimoniaz oculos habuisse nostra ciuitas extimanda est.

In quam cum Marcellus quicum consulatum gerens templum honoz et uirtutis claudicis pnt
uente Suraalis post nunciante obitum uozs contrare uellet a collegio pntifiaz Impeditus est
negante uiam cellam duobus dñs recte dicitur. fuitum eniz signid prodigij in ea accidisset ut
dignosceretuz utq; rem diuinam hiez opprerec nec duobus nisi dñs dñe una sacrificia soloz. Et
pntifiaz monitione effectum est ut Marcellus sepatis edibus honoz a uicinis simulata sta
tueretuz neq; aut collegio pntifiaz auctoritas amplissim uatuz. Aut Marcello aduactis Impetit Im
pntentio fuit quo manus regentibus suis teno suazq; abstiuano redderent. Obiuit eaz tot
illustribus consulatibus lucus fuit bibuldis exemplis loam uix post Maratium Inuente. Et pnt
simil ac religiosi si laude fraudandus non est qui pnter a pte suo collegij Saluoz magro Iussus se uirtutis

Valem maximi sororq; memora
bilis ad ultimum cesari liber pmi maximi
Ex pmo prefatio.

Mhis romae ex hincq; actum scia siml
acta memoriam dig q apd alios la
tius diffusa sut q hic ne breuiter
acta possit ab illustrib electa auari
et hinc ostendit ut amanta sume uolent
eloge ignis late absit. Nec in aucta
opulenti cupio iactat. Et e eis em gesta modico uolu
minu nre ophedit. Aut qd opes mens tethae pegne
q; ystone senec felia supior thlo opita ul' accende ana
ul' pstante facidra tadonur se spauit. De g hinc apito
penes q; homi dor q; oses' mans atq; ty regame ee
uoluit cilia salus pate cesar iudo au' celest pudent
uantes de qd dair su benignie fontem nra senessie un
dicat. Na si pla oratores a ioue opno mano bu orsi
snt et si excellenti uates a numie aliq pnt fuerit mea
puitas eo iusti ad fauore tui darent q; ceta diuitas o
pime colligit. tuq; pnt hie patno iauioq; saci par
ut qz erimio fulgere mlhu arimoiis nis iclite clari
tate accessit. Dece e reliq; accepit. cesare domi
qm iuu a cultu dor pete i aio e; de orictu ei sumant
rilliam.

De religione

Mores istas solenesq; ceremonias / pntia / scia hu gen
dar rex auctoritate augur / obliuiane apollois pncate
nam / libris portetor / pulsio / cuncta disciplina explicam uelu
erit. pto q; istantio reb' diuine oya dat / ai aliqd amedat
e pcanq; ai explet uoto / ai solued' simlance / ai iquid' eris
ul' form' / pnt ai solem nru pagid' sacfimo / q; q; ostere ac
fulgur' diuinitate parat. Tanti at sturui annoq; no solu frua
si / q; aplificare religiois snt / ut florensia tu o opulensia
aurate rex pnapu filu senat' o sulto siglis ctine plio p
cipere sac' discipline gra' terec. **Secus** qua more gto uenai
istmetat' sacore auellia ai id oppo nodu ciuitatis ace

ps. pnt de tollit

pprio Intentionis

Antipofora
Causa

Inuocatio.

Apbano Inuocatiois.

Ordo pcess?

Cal' etru

omedit' pntio. i. ai pnt' dor ad orid'
dolat. exopo. uoto. i. cu' ad a dor poste
bat' faciendo uotuz. cu' sol' gratulati
. i. cu' gratuz dor' uotuz' debebat' q' ali
qua uoz ab illis habituz. ut pnt' cu'
q' uotuz' frim' poluebat.

Cal' auclia

Imperii Iulio re pape obtinen
te R. p. i. p. m. custodia p. p. p. p.
posuit.

o Odes p. s. de R. p. i. o. sili
mendati mulieribus te
meritas mediolani exp. s. a. est.

Siquid' au' se p. r. u. b. r. a. q. d. a. m.
p. i. a. e. f. a. l. s. o. c. r. e. d. i. t. a. e. e. t. i. c. e.
s. i. o. p. i. l. l. e. n. e. c. h. i. a. d. s. e. p. r. i. n. e. i. b. u. s.
l. o. m. i. s. i. l. l. e. r. e. t. n. y. e. t. a. u. t. t. r. a. c. t.
e. i. u. s. s. p. l. e. n. d. i. t. e. l. l. i. s. a. u. t. c. o. h. o. r.
t. i. s. A. u. g. u. s. t. i. f. a. v. o. r. d. e. c. e. s. s. e. t. p.
i. e. x. p. u. g. n. a. b. i. l. e. s. C. e. s. a. r. i. u. s. c. o. s. t. a. n.
t. i. a. s. s. e. r. i. t. a. n. e. p. h. i. c. i. p. p. o. s. i. t. a. a. b. u. r.

o d. e. m. B. a. r. b. a. r. q. u. e. m.
d. a. z. o. b. e. x. i. m. i. a. z. s. i. m. i. l. i.
t. u. d. i. n. e. z. c. a. p. a. d. o. n. i. e. R. e.
g. n. u. z. a. f. f. e. c. t. a. t. e. z. t. a. q. s. a. z. i. a. t. h. e. s.
e. s. s. e. t. q. u. i. a. n. t. o. n. i. o.
i. n. t. e. r. e. m. p. t. i. l. u. c. e. d. a. z. i. u. s. e. r. a. t.
q. u. a. s. i. p. e. n. e. t. o. t. u. s. o. r. i. e. n. t. i. s. a.
i. u. r. a. t. u. z. a. g. r. e. t. u. z. c. r. e. d. u. l. a. s. u.
f. r. a. g. i. t. a. t. e. d. u. c. e. f. i. l. i. a. z. c. a. p. u. t.
i. m. p. i. o. d. e. m. e. t. e. z. i. m. m. e. n. s.
J. u. s. t. o. i. m. p. e. n. d. e. r. e. S. u. p. p. l. i.
t. i. o. c. o. e. g. i. t. d. e. o. g. r. a. t. i. a.

Ego Angelus expleui hic
Valerij Librij s. b. a. n. o. d.
n. y. x. 1434. 12. Ind.
die .16. Januarij. deo grae

199. Napoli, Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 5 (f. 180v)

sottoscrizione della mano B

Qui tunc robur quibus humanitas si et ipsi tam memoris praesentia phisitan artem
ensuq; tranni nactibit. Qui cum q; adolecent qdaz amore filie ei uiginti accedus
i patre obuias sibi facty obsecrat eor qhortant uxor ut ab eo capitale suppliciu
sumeret responder. Si eos qui nos amant ita faciam qd us facem q; ob obuias
Mimine digna uox cui aduic' eaz extitit ore dehumanitate manasse.
Nunc mox filie iuray tulit suaz milie laudabili. At tussippo amico int cenam
sine sine coertio licent' uti a auz a uocet ab int cohibuit ut putaret sarel
litam atzanno male audire. Ab euz q; uerit' ne pp matuz matuz le gnu
uio stitueret iuitatione familiari cepit retinere. Tussippus q; ante temulente
ipetu ciet' os ei spuro resperit. nec tñ inmunditaz sui uoluit accendere.
Ille a filios suos uolate patris maestati sbuente cupientes retinuit. Postero
q; die tussippo suppliciu a se uoluntaria morte exigere uolente uenit ad ei. Da
tuz fide i eodez gaudi amicitie se mactuz ab icepto reuocatur. Simil
aliud dignum honore memorie gessisset. hu' tñ factis habunde se
posteritati comendasset.

Que min' aiul p'rdi regis. Audierit q; ipd quosdam i quibus tinentur
paz honoribz de se smonez huz. Accersit q; ei iter fuerit p'cedat an
ea q; aduic' ipi puenient dixerit. Tuz ex his un' no inqt unuz nob
deficiss' ista que tibi relata st p' us que de te locuturi euz lusul ac iocul
fuisse. Tam urbana capule excusatio tuz simpl' ueritatis q; fessio inam
regis q; ut in risit. Qua q; clemētia a moderatione assecut' est: ut et
sobriy sibi tantum gratul' cogitant a ebriz bñ precantur.

A Verdey altitudine humanitatis legatis romanoy ad redimēdos captiuos castra
sua putēbz quo tuz uenient liconez moloson obuias mult'. quo ornati
exapent' ipa auz ornati equituz ex portaz occurrit sedat rex puatu
no corruptul ur officaj p'pactuz i us deponeret. q; tuz maxime armis
cum eo dissidebant. Cui tuz mitis i geny debitu fructuz ultimo fan sui te
pore recepit. Naz auz diris auspitu arguou iuuiser urbez abissis q;
caput ei' alcon' antigoni regis fili' ad p'ez p'pugnatorz laborum letus ue
lut alijs felicissimuz uictorie opus attulisset. Antigoni correcto iuene
q; tant' uiri subite ruine i memor humanoy casuz effuso gaudio in

Digna quae apud a
lios laetus diffusa sunt q̄ ut breu
iter cognosci possint ab illustribus
electa auctoribus deligere constituit
ut doctissima sumere uolentibus lon
ge inquisitionis labor absit. Nec in
cuncta complectendi cupiditas incescit.
Cuius enim omnis cui gesta modice uo
luntur numero comprehendit. Aut
quis compassus mentis domesticis pegni
me q̄ ystoriae serice felici superiori st
ilo geditur ul attentiori curauit pr
estantiori facienda tradidit se quidit
Te igitur hinc cepto penes quae ho
minum deorum q̄ ofensus maris ac tere
regimen esse uoluit certissima salu
patris caesar inuocant. cui celesti prou
identia uirtutes deorum dicitur sua
benignissime fouent. iura sedisse
uindictam. Nam si ipsi oratores quo
ue optimo maximo bene orsi sunt
si excellentissimas uates a munere ali
quo principum traxerunt. mea punitio
eo iustus ad fauores tuos deueniret
quo cetera diuinitas opinione colligit.
tua praesenti fide patris aucto q̄ fideri
par uideret. quorum eximio fulgore r
inflatae ceremonias nostras ^{uolente}
<sub>Abby q̄ dicitur
et accepit q̄ gla</sub>

caritatis accessit. reliquos enim deos
accepimus. q̄ sacres dedimus. Et q̄
immo aucto deorum petere in aeo q̄
de conditione eius sumatū differat.
De religione. Caplm . 1 .
Dignos status solemnes q̄ ar
monias pontificum scientia b
ene gerenda reu auctoritate augur
obstante apollinis pdicande uatū
libris portēte depulsis etrusca di
sciplina explicari uoluerat. P
ctay institute rebz diuinis opa datur
cū aliq̄ commēdandū est p̄cande
cū exprocedat uoto cū exoluendū
granulante cū inq̄rendū exat ul
sortibz imparato cū solepm ritū p
agendū sacrificio quo r ostentoz ac
fulgur demittitōes parit. Tān
tu aut studium antiquū no solum ser
uande si r amplificande religionis
sunt ut florētissima tu r opulent
issima ciuitate deos p̄cipū filij se
natus consulto singulis et urie p̄lis
popiende sacroz disciplinaz q̄tia edne.
Cereri q̄ quā more greco uene
rari instituerit. aucta sacerdotū. cū
id oppidū no dū ciuitatis accepisset
nomen calcitray petere r ul ut r
aly dicit callistoz. ne uetustis ritū
dece p̄ta deesse t̄ antilates ^{caus}
cū pulcherrimū templū in urbe hab
eret greco ritu monia sibilinis libi

IV
D
7

201a. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 7 (f. 1r)

regis / excellensimū nūmē / iūctū
 ab hōc in iurē / p̄o / eynat / q̄ clariss
 ac sanctissime sororis eius / octavo
 uter se geminū frater / audierit / sum
 am / aut in te calliditate / corpore / ab eo
 eius / dicit / emat / p̄ndat / ip̄ / filii / re-
 tam / s̄breto / in locū / suū / p̄prio / filio
 dicit / dicit / eadē / q̄ / p̄ / sanctissim / pena
 est / uor / languis / memora / sp̄dia
 rent / falsi / serido / quā / in / p̄antē
 Et / ay / implet / impudē / uel / ad / su
 mig / audac / ḡndū / fert / impio / au
 qu / hōre / public / tremis / offi / ei
Rep̄ / i / e / q̄ / se / dicit / e / quā / seron
 filii / quē / ut / agnosce / uxor / ei / nu
 lla / u / corp / p̄nt / uid / trobelle
 calu / q̄ / allener / se / dōdū / tulit /
 Et / q̄ / dū / hōm / eius / ḡndū / in / cētū
 uirile / iudic / ad / fauor / bily / de
 endit / ut / ius / iust / q̄ / sentent / a
 p̄natio / p̄ / nullū / relin / quē / locū / in
 illa / t̄ / quē / nec / cal / p̄ / p̄nto
 ris / nec / uolē / plebs / iudic / an / re
 ligio / esse / Quāto / for / ille / q̄ / corne
 ly / sille / dicit / oris / p̄ntia / in / do
 maz / ḡ / assid / om / irrupit / filii
 q̄ / eius / opus / p̄nt / expulit / no
 cōfido / ne / illū / si / se / assid / p̄nt /
 q̄ / p̄nt / a / sille / uolē / clar /
 t̄ / ma / equ / rediit / quib / nacla
 romani / imp / iust / p̄nt / obtin
 ent / in / public / custodia / sp̄ / p̄nt /

Aedz p̄nt / in / ofimil / iudic /
 mulier / temeritas / mediolū / repr
 ella / est / q̄ / dicit / a / se / p̄nt / quā /
 p̄nt / fult / credita / eēt / in / dno / p̄nt /
 nichil / ad / se / p̄nt / bonis / inferēt /
 naq̄ / ei / aut / splē / dū / test / aut / coh
 tis / au / p̄nt / fauor / de / se / p̄nt /
 ugnobila / clar / ostent / p̄nt /
 nophary / p̄nt / abut /
 hax / quē / dicit / p̄nt / cor / p̄nt / sim
 iludic / regni / capere / affectū /
 t̄ / a / e / q̄ / quā / amaro / anto
 mo / in / e / p̄nt / luce / clar / erat / q̄ /
 p̄nt / tot / orient / ciuitati / ḡnt /
 credula / suffragat / fule / caput
 demēt / impio / immine / iusto / in
 pendere / suspicio / cogit / A. EN.

hler. x. valerij max. de p̄nt / no
 mib / cogmib / agmib / de / apella
 mib / 7 de / barbis. huc uo ep̄nt / ma.

Olamus huius op̄is liber / q̄ /
 ultim / ul / negligē / ul /
 alio / lā / librari / dep̄nt / Abn
 iator / nec / nauos / ei / hēnt / ite / for
 tallis / tu / de / uno / in / hē / dē / p̄nt / ept
 oma / resp̄nt / abe. Auctoris / licta.

Arro simplicia / multa / fuisse
 noia / ait / ex / imitatio / q̄ / huc
 argumētū / refert / q̄ / romulū / in
 at / hē / hily / nec / p̄nt / ullū / nec / co
 gmen / habuerit / Qui / ab / eo / disceunt /
 aut / matre / eoy / reaz / filiaz / uocant

201b. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 7 (f. 117v)

Valerius Maximus

cum

Salustio Catilinarem

URBIS Romę et terrarumq; gentium
 facta simul ac dicta memoratu dig-
 na. eus apud alios latius diffusa
 sunt q; ut breuiter cognosci possint.
 ab illustribus electa auctorib; deligerę institui.
 ut documenta sumere uolentib; longe inquisitionis
 labor absit. nec in cōplactedi cuncta cupido in-
 cessit. eus. n. omis sui gesta modico uelua-
 nio p̄p̄nderat. Aut quis copos mētis dome-
 stice peregrinęq; historie seriem se huiusq; sup̄ior
 q; stilo conditam ut attentiori cura ut prestā-
 tiori facundia traditur se spauerit. Te igr
 huius cepto perire quę hominū deoz q; maris
 ac terre regimen esse uoluit certissima sa-
 lus patrię cesar in uoco cuius celesti prudē-
 tia uirtutes de quib; dicturus sum benignissime
 fouent. Vicia seuerissime uindicat. Nam si p̄-
 si oratores ab ioue optimo in x̄pio orsi sūt.
 Si ex celsissimę uite q; quicq; aliq; p̄cipia. Exer-
 mea p̄uitas eo iusti a d̄ fauore tui decurserit
 q; cetera diuinitas op̄mion tollit. tuq; p̄m̄i fide-
 p̄no aucto q; sideri p̄r̄ uidet. Quicq; q; p̄m̄i
 fulgor m̄tis. coramonię r̄ris. i h̄te claritate
 amissit. R. aliq; n. deos accepit. cesares dedit.
 q; quoniam mitul; auctu deoz. p̄ter in aio e de
 conditione eius sumatiz differas.

.De Religione cap^o p̄m̄um
Mores Statas solemnē q; cerimonias pon-

Valerij maximi Romanorum exterarūq;
 factorum et dictorum inapic liber primus
 De Religionē capitulum primum
 De Contempta religione Capitulum sed;
 De Omnibus capitulum tertium;
 De prodigijs Capitulum quartū
 De Sompnijs capitulum quintū
 De miracul' capl' vj^m

Dexterarūq; gentiū sūā simul
 ac deā memoratu digna que
 apud alios lat' diffusa sūnt
 q̄ ue breuiter cognosca possit
 ab illustribus electa auctorib;
 diligere q̄stitū. Ve decemta
 simere uolentibus longe in
 q̄stionis labor abite. Nec in
 cuncta complectendi cupido inesse. Quis enim
 omnis cui gesta modico uoluntati nūō complēdit.
 Aut quis compos mentis domesticę peregrinęq;
 hystorie seuem felici supioriq; stilo conditam ul ac
 tentōre cura ul prestāntōre faciēdia traditurū se sp
 auerit. **T**he ig; huc cepto penes que hominum
 corūq; cōsensu maus ac cete regnie eē uoluit cer
 tissima salus patrie Cesar inuoco. Cui celesti pui
 dentia uirtutes d' qbus dicitur sū benignissime fouēt
 utra seuerissime uindicanē. **N**am si p̄sūa oratores
 ab Ioue optimo maximo bene orsi sūt si excellētissi
 mates a lumine aliquo principia traxerūt mea pui
 tas eo iust' ad fauore tuum dārentur quo cetera diui
 nitas opinione colligē tua p̄senti fide patēno autoq;

203. Napoli, Biblioteca Nazionale, IV. D. 9 (f. 2r)

^{causa efficiens} Valerij ^{causa materialis} maximi ^{causa formalis} factorum ^{causa finalis} et dictorum memorabilium ad Tiberium
 Cesarem liber primus feliciter incipit.
 De religione seruata. De prodigijs.
 De neglecta religione. De somnijs.
 De omnibus. De miraculis

Iste Tiberius fuit anno dñi nri
 iesu xpi .xv. et postea ipse
 annis .xxij.

Rbis Rome exterraz q gentiu facta simul. **Prologus**
 ac dicta memoratu digna que apud ^{historiographos} alios latius diffusa st
 q ut breuiter cognosca possint ab illustrib; electa autorib;
 delige statu. ut documta sumere uolentib; longe iqsitiois
 labor absit. Nec mihi cieta opletendi cupido incesit. Quis ei eis em
 gesta modico uolumini nro ophenderit. aut quis compos metis ^{romane} domestice
 peregrineq; historie serie felici supioz stilo oditi uel attentiore cura ul pstra
 tiori sciencia tradidit se sperauerit. Te igit hunc cepto penes que
 hoim; deoz q osensus maris ac terre regimen ee uoluit certissima salus
 patrie, Cesar inuoco cui celesti providentia uirtutes de quib; dicitur sus
 brigantissime fouent. uita seuerissime uideant. Na si prisca oratores a
 Ioue optio maxio bn orsi sut. et si excellencissim; uates a numis aliquo
 picipia traxerit. mea pntas eo iustius ad fauore tui decurrerit. quo
 cetera diuinitas opinio colligit. tua pnta fide pmo antoq; sideri par
 uidet. quoz eximo fulgore multiu cerimonijs nris icete claritatis accet
 sit. Reliquos ei deos accepimus. Cesares dedimus. Et qm; mutaz a
 cultu deoz petere i aio est. de conditione eius sumari differant.

Maiores stas solenesq; cerimonias. **De religione seruata.**
 pontifici sciantia bngendaz rez autoritate auguriu obseruatione
 Apollinis pdictione uatii libris portentoz depulsis. Etrusca disaplia
 explicari uoluerit. Prisco etia istituto rebe diuinus opa dacti ai aliqd
 omendandū est pcanone. ai expescendū uoto. ai exoluendū gratulante
 ai ingrendū extis ul sortib; i partu cu soleni ritu peragendu sacrificio.
 quo etia ostentoz ac fulgurū denūtiatioes paminē. **T**uncū ai studii
 antiq; nō solū suande sed etia amplectende religiois fuit. ut florentissia
 tu et opulentissia ciuitate dece principū filij senatus ofulco singulos
 Etrurie pplis papiende sacroz disaplic tradiderent. Cererū qui more
 Greco uenerari instituerat sacerdote a Vellia ai id oppidū nondum

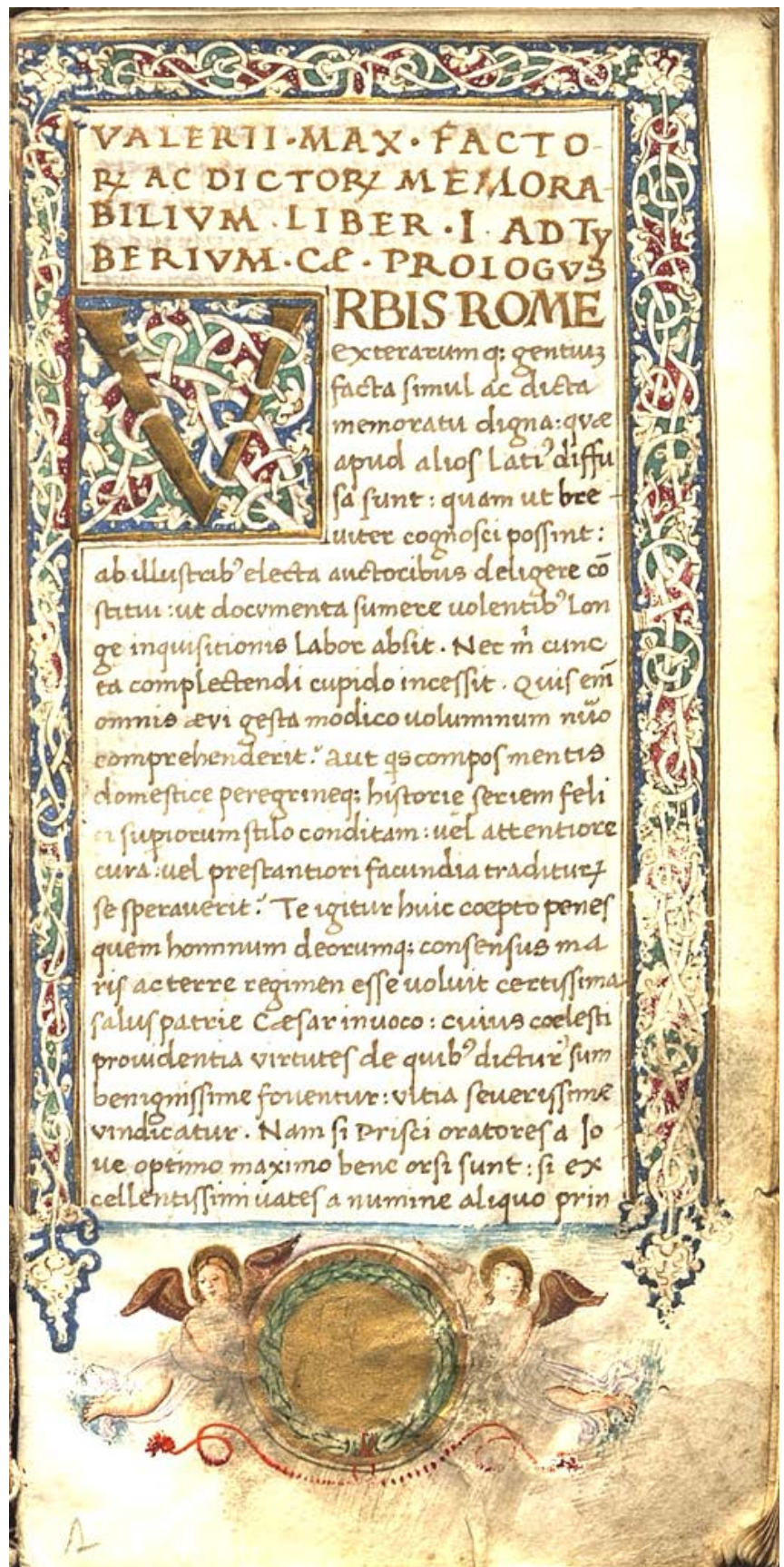
sordida oratione ignarent. Sz cū impulsus ipudentie uelis ad su-
mum audacie gradū fert; ipio augusti remo publice tremis affi-
xus ē. **C**eptus est qui se diceret ēē .q. Sertory filii. quez
ut agnosceret uxor eius nulla in spēlli potuit. **Q**uid Trebelli
Calcha q̄ assenerunt se Clodii tulit. Et q̄dē dū de bois ei grē
dit i centūuirale iudiciū adeo fauorabilis descendit. ut uix iu-
stis et equis sententys ḡstratio pp̄ ullū relinq̄ret locū. In illa tñ
q̄stione neq̄ calūmie petitoris. neq̄ uolētie plebis iudicantuz uo-
luntaria religio cessit. **M**ulto forti ille qui Cornelio Silla
re .p. potētie i domū gn. Assiduis irrupit. filiusq̄ ei patrys pe-
natib; expulit. uociferando nō illū s̄ se Assidione ēē p̄creatus.
Verū postq̄ a Sillana uolētia Cesariana eq̄tas reduxit q̄nbaui
la lō. ipy iustore p̄nape obtinēte re .p. i publica custodia sp̄m
posuit. **7. Externa.** **E**odē p̄side rei .p. i ḡsili mēdacio mulie-
bris temeritas ayediolani re p̄ssa ē. Si q̄dē cū se rep̄ntasset pro
Rubria q̄daz p̄inde ac falsa credita ēēt. incendio pisse nihil ad se
p̄tinentib; bonis iseret. neq̄ ei aut tractus ei aut splendori te-
stis. aut cohortis augusti fauor deesset. p̄t̄ i expugnabile Cesa-
ris ḡstantā irrita nēfarij p̄posita abyē. **I**dez Barbarū que-
daz p̄t̄ eximū silitudinez. Capudocie regnū affectantē. tāq̄ Aria-
thes ēēt. que tū a .m. Antonio mēmp̄tuz luce clarus erat. q̄q̄
penē totus orientis ciuitatū et gentū credula suffragatio fulai
caput dementer imperio iminens iusto ipendē supplicio cœgit :

TINIT FELICITER. DEO GRATIAS AMEN :

PAVLVS CASTILIONEVS SCRIPSIT :

Valerij maximi equitis Romani sub Sex. Pompeio ut ipemet de se te-
stat̄ hōe uolūmie libro sc̄dē t̄o de insti. anti. s̄. Venenū. ai seq̄nta. Vide
etiā li. iij. t̄o. de aicāa. s̄. ultimo. Liber feliciter scriptus a me Paulo
de Castlione Mediolanensi.

205a. Napoli, Biblioteca Nazionale, XIV. C. 24 (f. 1r)

Ed diui quidem Augusti etiam nunc terras regentis excellentissimum numen interpretatum ab hoc inuicem genere exstitit / qui clarissime ac sanctissime sororis eius Octauiæ utero se genitum fingere auderet: propter summam autem imbecillitatem corporis ab eo cui datus erat perinde atque ipsius filium retentum subiecto in locum suum proprio filio diceret: uidelicet ut eodem tempore sanctissimi poenates et ueri sanguinis memoria spoliarentur: et falsi sordida contagione inquinarentur: sed cum impletis impudentiæ uelis ad summam audacie gradum fertur imperio Augusti remo publice triremis affixus est.

De quodam qui se fecit filium. 2.

Sextorius

Pertus est etiam qui se diceret esse quinti Sextorii filium quem ut agnosceret uxor eius nulla vi compelli potuit

Vid Trebellius calca quam asseueranter se elodium tulit: et quidem dum de bonis ei contendit in centum uirale iudicium adeo fauorabilis descendit: ut vix iustis et egs sententiis consternatio populi nullum relinqueret locum: illa tamen questione neque calumnie petitoris nec uolentie plebis indicantium

religio cessit.

Vlto fortius ille qui Cornelio Scyllana Reip. potente in domum. C. Asfidonis erupit filiumque eius patris penatibus expulit uociferando non illum sed se assidione esse procreatum. Verum postquam a Scyllana uolentia cesariana equas reduxit gubernacula romani imperii iustiore principe obtinente remp. in publica custodia spiritum posuit.

Eodem preside reip. in consimili mendatio muliebri temeritas Mediolani repressa. Sigdem cum se prorubria quedam perinde ac falso credita esset incendio periisse nihil ad se pertinentibus bonis intreret: nec ei aut tractus eius splendidi testes aut cohortis Augusti fauor deesset propter inexpugnabilem cesaris constantiam irrita nefarii propofiti abiit.

Edem barbarum quendam ab eximia similitudinem cappadocie regnum affectantem tanquam Ariates esset: quem a. M. Antomo interemptum luce clarius erat: quam pene totius orientis ciuitatum et gentium credula suffragatione suffultum caput imperio dementis imminens iusto impendere supplicio coegit.

FINIS

In nomine domini et beate marie virginis amen.
Incipit liber Valerij maximi factoris et dictoris meo-
rabilius

De religione .i.

De neglecta religione .ii.

De omnibus .iii.

De prodigijs .iiii.

De somnijs .v.

De miraculis .vi.

Rhis rome ceterarq; gentiu facta siml
ac dita memoratu digna q; apud ab
os latinos diffusa sunt / q; vt breuiter

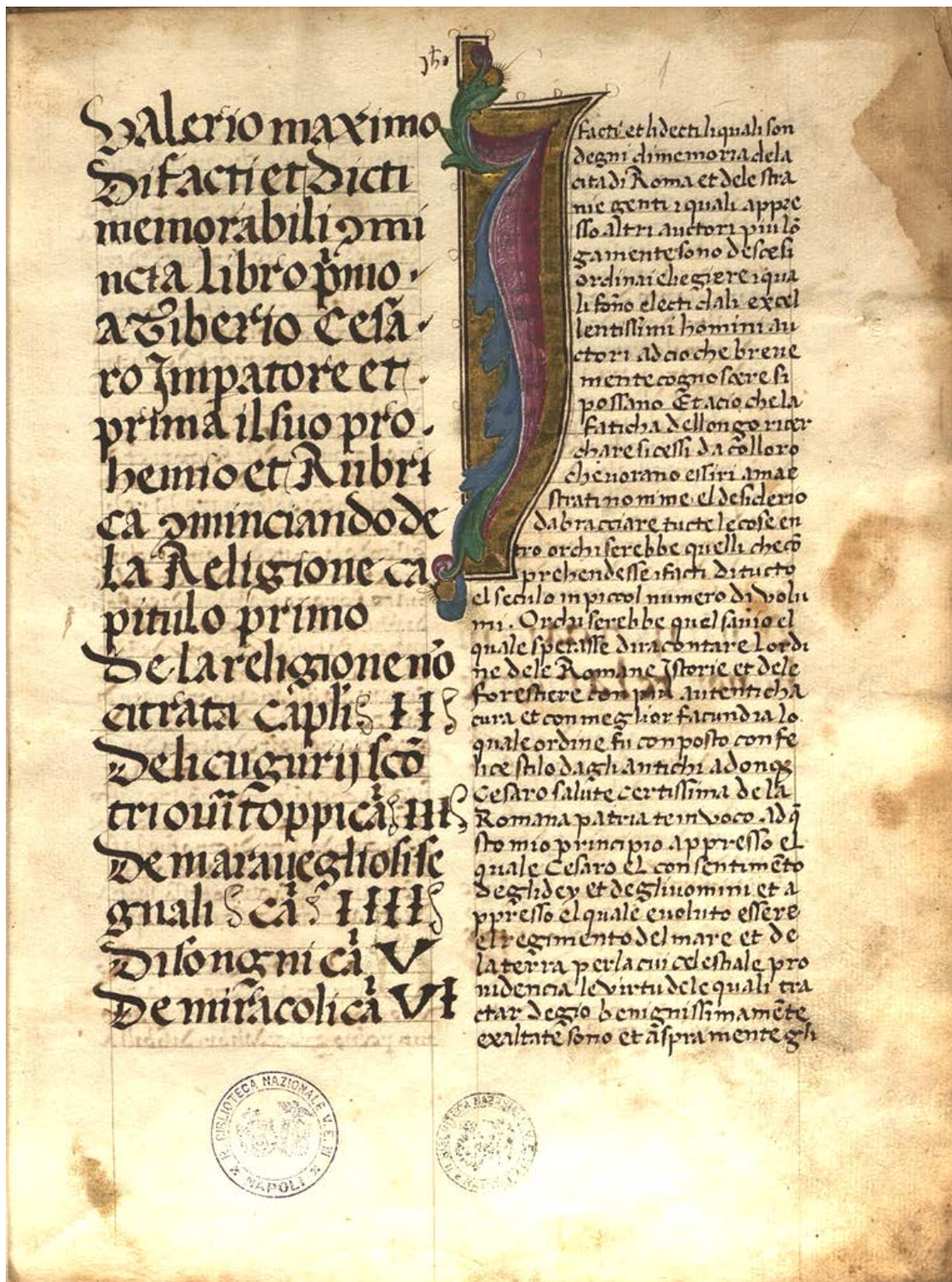
hinc q; dicitur

recogniti possint ab illustribus electa auctori-
bus deligere constitui ut documenta sumere
volentib; longe inquisitionis labor abstet Nec
in cuncta gplendens cupido incellit / Causa em
omne augusta modico volumina nro gprehe-
derit. Aut quis temporis mentis domestice pe-
regne q; pstro senem / felix lupiori stillo gditum
uel attentiore cura uel pstantiori facidia
traditum se sperauerit. Te igitur hinc ap-
to penes que hoium deorq; consensu / maris
ac terre regmen esse voluit certissima salus
patris cesar mipro / cuius celesti prouidentia
virtutes de quibus dicturus sit benignissime
fouentur / vicia leuissime vmdirantur. Na
si pristi oratores a ioue optimo maximo bene
orati sunt. Si excellentissim; vates a numine
aliquo principis traxerint. ane puitas eo multo
uultus ad fauore tuu. denunciarerit quore
tera diuinitas opprimere colligitur / tispnti
fide primo auito q; sideri par videt. Quorum
eximo fulgore multu. cerimonis nris mltis
aliter uis. accessit. Reliqs em deos accipimus

Val. max. fura et dita mirab.

150
Salerno maximo
De facti et dicti
memorabili omni
necia libro primo
a Tiberio Cesa
ro impatore et
prima il suo pro
hemio et Rubri
ca diminciando de
la Religione ca
pitulo primo
De la religione no
citata capli II
De hicuguri sco
triuuittoppica III
De marauegliose
gnali sca IIII
Di longni ca V
De miracolica VI

facti et h d e c t i l i q u a l i s o n
degni di memoria dela
citta di Roma et de le stra
nie genti i quali appre
sso altri auctori piu lo
gamente sono desceti
ordini che giere i qua
li sono electi clari excel
lentissimi homini au
ctori ad aco che breue
mente cognoscere si
possano Et aco che la
fatica dellongo ricri
chare sicelli da coloro
che norano essiri ama
strati no m me el desiderio
da bracciare tuete le cose en
tro orchiserebbe quelli che
prehendesse facti di tueto
el seculo in piccol numero di volu
mi. Orchi serebbe quel sanio el
quale sperasse di raccontare l ordi
ne de le Romane storie et de le
forestiere con piu autentic
cura et con meglior fatundia lo
quale ordine fu composto con fe
lice stilo dagli antichi ad onore
Cesaro salute certissima de la
Romana patria te in uoco. Ad q
sto mio principio appresso el
quale Cesaro el consentimeto
de gli d e y et de gli uomini et a
ppresso el quale euoluto essere
el regimento del mare et de
la terra per la cui celestiale pro
uidencia le virtudele quali tra
ctar degio benignissima m e t e
exaltate sono et aspramente gli

207a. Napoli, Biblioteca Nazionale, XVI. A. 22 (f. 1r)
mano di Nicola Cappello di Tricarico

et ellano auendo testimonio pa
rlando deao chente richedemo et
il finor edela congregazione dice
saro gli venisse meno no tronando
in la corte chi falsamente leuitasse
p la fermeza in espugnabile dice
saro parisi costei frustata del suo
falso proponimeto credete Costei
scambiare gli veni del altra lei
p difecto di Cortesani

**Questi me desimi
vno barbaro pla
excellent**

Similitudi
ne che auca Ad Ariate Rede ca
padocia desiderando el Regno si
come gli fosse Ariate silo ademanda
ua a Roma il quale Ariate da
Marco Antonio essendo morto
fecce apparer le parole del barba
ro bugia a benigna dio che qui fo
sse ditucto l'orienti a grede che
sono diloro citadini et di gentili
p lo aguto che se credea che auesse
sue quasi fornito ma pui ch sopra
stando lo impio. Ma sua dimanda
et diacernendo la falsa possessione
de gustu pena et di giusto tormen
to angusto fue constructo di fa
re che gli fosse dato: 7.

**Finito libro nono
et ultimo de vale**

162
**rio maximo sit laus
et gloria cristo S
finito pia sit laus
virgo maria S
O mater Dei memé
to mei S
Qui scripsit scri
bat semp cum do
mino Viuit et re
gnat**

**Iste liber fuit scriptum in ciuitate
Incapoli Regnante dno Rege fer
dinando de aragonia Et scri
psit magister nicolaus cappel
lus de tricario ad instanciam
Magnifici Militi dno Salua
toris ezurli de Neapoli dno
conseruet eui i magna prosperi
tate Et completi fuit die martis
vij mensis februarij vij m d
Deo gracias.**

dy anstogitoms qui adenas unantoc libant conati sunt
 effigies eneis reates ea urte reaneta ueganu suum trasstale
 lego deun ut iecto tpi selet e in pshina sede i epotons cauar
Ruce inuatastent factis i puluimambo colcauerunt
 nihil hac memoria felat que un uenitotis in pmutoi
 er possidet. **Q**uanti roto honous athenis re nocat
 pane sapia ac sanitate claro inbunet cu testimoniu dice
 coacta adiam accessit ut more ei amuans unaret oia se
 uer reuallse unidit uerices o sru reterit, pdamanitq; ne
 ins uuanou dice. **Q**uq; sibi met ipis postmodu scetic
 dice de loco remissan no qant sinceram ei ccededum i
 existimant. **E**xplicat lib secundus Incipit tertius.

A d illud quod cum ab
 la quecum
 E T E L E A Gta uicus
 animiq; p
 C E B E H T E. Tempore ad
 summam
 E U D R I E cum nullum
 puenitun cetero cum inchois cep
 unento dato gestus refferam. **A** d illud leptous pua
 ctam tum pgressus inuic hostem itomit. cui suauit
 ai tam enozabilib' opis uice e icap uolio statuta bulla
 a i m enca pteca. sonat o sulto ponua. Inqu eni paratu
 ti ai honoz no dum tempestuam uicer qui iam uuu
 matu fuis. **I** d etant ig leptous ctus stabulmentu
 foru facendi cedentat. dupliciq; laude epho retulit.

208. New Haven, Yale University,
 The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, 147 (f. 29v)

ac somnu' repent. Tunc idem ei sancti
oblatu' obsecravit / ut ^{quod} vite sue au-
xilium ferre neglexisset / nec saltem
ultione no' denegaret. Quod post eius suu'
a Caupone trucidatu' / tum maxie
plautio ferri ad portu' stercore co-
peru'. Ta' obstantibz familiaribz pze-
cibz Compulsus / proton' ad portum
Cucurrit / et plautu' qd' inquiete
demonstratu' erat / ostendit. Cauponeqz
ad capitale suppliciu' perduxit.

De Miraculis. C. Vj.

Multa etiam itez diu ui-
gilantibz acciderunt. p'm
ac tenebraru' somniqz
nule i uoluta. Que qz
unde manauerunt / aut qua r'e conti-
terint dignoscere arduu' est merito
miracula uocentur. Quoru' emagno
accusio i primis ill'd occurrit. Cum
ap lacuz regallu' paulus postumius
dictator / et tusculanozu' dux orami-
liuz octauu' magnis uiribz iter se co-
current / ac neutra acies aliq'diu
pedez referret / Castor et pollux Ro-
manaru' partiu' propugnatores / nisi
hostiles copiaz penitus fuderunt.

Item bello macedonico publius
vatin' reatine p'fecture ur-
noctu urbe petens exiit / manit duos
iuuenes excellentis forme albiqz
residentes obuioz sibi fitoz nu'ctare /

die que p'terierat p'fecti Regē apaulo
capto. Ad cu' senatu' indicasset / tanq'
maiestatis ei' et amplitudinis / uano
sermone streptoz / incurrere uictus /
postqz pauli hris illo die p'sam captu'
apparuit / et custodia liberatus / insup
iqz ac uacante donatus est.

Castorem uo' et polluce etiaz illo tp'e
p'ompio iphi romani excubuisse
Cognitu' est / quo ap lacuz m'it' / suu'
equozqz sudorez abluisse uisi sunt.
Junctiqz font' edes eoz / nulli homiu'
manu' resecrata patuit.

Sed ut ceterozu' qz dooz p'op'etuz
huic urbi num' exequamur. tri-
ennio continuo uestita pethlentia
cauitas nra / Cum no' finem tanti z
tam diuturni mali neqz diuina mi-
sericordia neqz humano auxilio i
pomi uideret. Caris sacerdotu' in
spectis sibillinis libris a'ndue' / ut
no' aliter recuperari p'stina' salu-
bitate posse / q' si ab epiduuro esai-
lapi' o'et accersitus. Itaqz eo legatibz
missis / vnicu' fatalis remedij opez
aucte sua / que tam i terris erat im-
plissima i petrituraz se credidit.
neqz eam oppinio decepit. p'm naqz
studio petru' ac p'omissu' est p'esi-
dium. Euestigioqz epiduuri Roma-
nozu' legatos i templuz esculapii /
qd' ab eoz urbe quinquem' passu'

Castor et pollux
Pollux et castor
et in amore
deseruit q' nisi
p' signu' genu'

Esculapius.

Esculapi' filius pollu'
i epiduuro i sula
coletur / que roma
i forma p'p'etua
aduocatur roma

+ paulus postumius.
Mamilius octavius.
p. t. jahaus.

Datur

^{desiderare dicitur}
 ingenio exprimitere potuit;
^{scilicet optimus} vidius q̄ homeri uersibus egregio dicto alluxit. Simu-
^{q̄ celebrat in eoz olimpo simulacra}
 laco enim iouis olimpi p̄fecto quo nullum p̄stantius
 aut admirabilius humone fabricauit manus. Introg-
^{scilicet}
 atus ab amico quo nom̄ mentem suam dirigens uultus
^{q̄ p̄uenit ex ip̄o celo ualde prope}
 iouis prope modum ex ip̄o celo petrum ebocis limine
^{q̄ p̄uenit dicitur}
 us esse amplexus. Illus se uersibus q̄ magistro usum res-
 spondit. Η Κ Α Ι Ρ Υ Α Ε Η Η Σ Η Ν Ε Ν Ο Ρ Υ Σ Ι Ν Ε Υ Ο Ε Τ Ρ Ο
 Η Ε Ι Ι Ι Λ Ι Β Ι Ο Ι Α Α Ρ Α Υ Α Ι Τ Α Ι Ε Ρ Ε Ρ Σ Υ Σ Α Ν Τ Ρ Ο Α Ν Α
 Τ Ο Ο Κ Ρ Α Τ Ο Κ Α Ν Α Α Ν Α Α Ι Δ Ι Ο Ι Ε Τ Α Ι Ι Ι Ε Η Ζ Ε Η Ο Α Υ
 Η Ι Τ Ο Η ;

^{leuocis}
 on patiuntur me tenerioribus exemplis dicitur
^{q̄ qm̄}
 insistere fortissimi duces. Si quidem ex omnibus cum
^{ex p̄sentia dicitur}
 ei cives sternerentur in opido uiaꝝ contumelie causa
^{offici}
 cutem mandarent. Erat enim illud ministri apud
^{relinquo}
 eos sordidissimum sine ulla cunctatione illud recepit. &
^{ip̄e}
 daturum q̄ se optem ut breui spetiosissimum fiet
^{affirmant}
 asseueravit. mirifica dein procuratione adiectissimuz
^{q̄ fuit uentus dicitur ad istos laudem uentis}
 negotium pro amplissimo ornamento ex petendum the-
^{distinuit}
 bis reddidit. Anibal uero cum apud regem p̄dissim exu-
^{prostitit}
 latet. actor q̄ ei comitendi p̄ctij esset. atq̄ is nō idem
^{perdidit}
 sibi sed ex us potendi dicit. Antu inquit Dicitur et

Caricula

210. New Haven, Yale University, The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, 666 (f. 71v)